

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Vlaho.Kovacevic@ffst.hr

UDK 316.74:2

316.75:316.42

Pregledni članak

KULTURNO-IDENTITETSKE ODREDNICE BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRUŠTVENOG KONTEKSTA

Sažetak

Ovaj se rad bavi važnom temom odnosa između nacionalnoga i religijskoga u Bosni i Hercegovini i procesima nacionaliziranja i politiziranja religije u aktualnim procesima globalizacije. U ovom se radu posebno usmjeravamo na razumijevanje ideologije nacije, koja svijet tumači prema etničkom ključu, i procesa politiziranja religije kao i religizaciju političkoga. Pozivajući se na američkoga sociologa Manuela Castellsa, upozoravamo da nove globalizirajuće mreže „osnažuju prethodne društvene obrasce“, koje su i te kako vezane uz nacionalne i konfesionalne sadržaje.

U radu polazimo od teze da iznalaženje novih modela društvene komunikacije bosanskohercegovačkoga društva ne može biti pokušaj ponovna uspostavljanja nadzora nad životom i zemljom, kako u ideologiji nacionalizma tako i u ideologiji potrošačke kulture, stilova života i hibridno-transnacionalnih kultura promjenjivih identiteta. Poticaje za kulturno-identitetske odrednice odnosa između nacionalnog i religijskog u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu pronašli smo u jednome od najznačajnijih sociologa religije južnoslavenskog podneblja Esadu Ćimiću.

Pritom je u ovom radu afirmirana čovjekova dimenzija otvorenosti između odnosa nacionalnoga i religijskoga u Bosni i Hercegovini razvijajući osnovnu razinu uljudbe koja je u stanju prihvatiti, opravdati i provoditi u djelo stajališta koja proizlaze kao plod duhovne, intelektualne i ćudoredne baštine, koja je više „duhovna“, slobodna, a manje uvjetovana ideološkim konceptom suvremenoga društva. Razumijevanje baštine bosanskohercegovačkoga društva, kao povijesno živog dijela povijesti, most je između prošlosti i budućnosti i znak održanog socijalnog i duhovnog kontinuiteta. Bez nje bismo bili u situaciji „stalnog vraćanja istog“ što u sebi ima i negativne posljedice na čovjekov život u vidu suvremenih modernih ideologija.

Ključne riječi: kultura, identitet, baština, suvremene ideologije, društvene promjene, Bosna i Hercegovina

THE DETERMINANTS OF CULTURE AND IDENTITY IN BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN SOCIAL CONTEXT

Abstract

The paper deals with an important theme of national and religious relations in Bosnia and Herzegovina and the processes of religious nationalization and politicizing in current globalization processes. This paper focuses on the understanding of national ideology, which interprets the world according to its ethnicity and the process of politicizing religions and religionization of politics. Referring to the American sociologist Manuel Castells, the paper warns that new global networks “empower former social patterns”, which are related to national and religious content.

In the paper we start from the thesis that finding new models for social communication in the society of Bosnia and Herzegovina cannot be an attempt of a new establishment of life and country monitoring, in both the nationalist ideology and in the ideology of consumer’s culture, life styles, and hybrid-transnational cultures that change identities. We have found in the works of one of the most significant sociologists of religion in the South-Slavic area Esad Ćimić the encouragement for the cultural and identity determinants of the relations between the national and the religious in the social context of Bosnia and Herzegovina.

At the same time, this paper affirms the human dimension of openness between the relation of the national and religious in Bosnia and Herzegovina, developing a basic level of civilisation which is capable of accepting, justifying and managing the standpoints that are adopted as part of the spiritual, intellectual and moral heritage. This heritage is more spiritual, free and less caused by the ideological concept of a contemporary society. The heritage of Bosnian and Herzegovinian society as a living part of history, the bridge between the present and the future is a sign of a social and spiritual continuity. Without it, we would be stuck in a situation that could have negative consequences on human life concerning contemporary modern ideologies.

Key words: culture, identity, heritage, contemporary ideologies, social changes, Bosnia and Herzegovina

Uvod

Kulturno-identitetsko razumijevanje bosanskohercegovačkog društvenog konteksta moguće je povijesno promatrati kao labirint znakova kulture, kao sredstvo i svrhu identiteta koji se stalno i iznova konstruiraju. Zadržati se na analizama načina *kako* kulturno-identitetske odrednice mogu pokazati svoju specifičnost – unutar povijesne situacije bosanskohercegovačkog društvenog konteksta obilježene ubrzanjem kulturalnih preobrazbi – značilo bi uopće ne zahvatiti u obzor onoga *zašto* ili zahvatiti tek neizravno, uzme li se u obzir oscilacija socioloških iščitavanja pri tumačenju mnogostrukosti inačica koje čine složenim oblikovanje kulturno-identitetskog *sustava* smisla.¹

Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta zato nužno traže ne samo razumijevanje oblikovanja identiteta nego i dovoljne razloge za razumijevanje njihove specifičnosti koju predstavljaju različite kulture i religije. Štoviše, analiza usmjerena na povijesne oblike kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog društvenog konteksta – koja, s jedne strane, pokazuje kako identiteti djeluju u društvenom prostoru novih kulturalnih borbi za identitet, kulturu i ideologiju, gdje se isprepleću, pa u izvjesnu smislu i suprotstavljaju, katoličanstvo, pravoslavlje i islam, s druge strane – označava napor oko što je moguće tješnjeg približavanja identitetu i samorazumijevanju kultura i religija.

Odatle potreba da se u ovom radu raščlani kulturno-identitetska perspektiva bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, a nju je moguće uočiti ne samo u procesima nacionaliziranja i politiziranja religije u aktualnim procesima globalizacije već i u pitanju specifičnosti kulturno-identitetskih odrednica različitih kultura i religija. Grčevito prijanjanje uz prošlost bosanskohercegovačkoga društvenog konteksta i neku vrst uporabe religije u čisto političke svrhe i ciljeve nije u stanju podnijeti silinu novoga pitanja o smislu kulture i religije u razumijevanju baštine bosanskohercegovačkoga društva.

Slijedeći misao jednoga od najznačajnijih sociologa religije južnoslavenskog podneblja Esada Ćimića, bit će prikazani utjecaji bosanskohercegovačkih društvenih uvjeta u aktualnim procesima globalizacije (društvenih odnosa, procesa i poredaka) na kulturno-identitetske odrednice i duhovni život.

¹ Usp. Carmelo DOTOLO, *Moguće kršćanstvo: između postmoderniteta i religioznog traganja*, Zagreb, 2011., str. 144.

Podjednako tako i utjecaj kulturno-identitetskih odrednica (ideja, vjerovanja, uvjerenja, spoznaja itd.) na bosanskohercegovački društveni život ljudi u aktualnim procesima globalizacije.

U prvom dijelu rada polazimo od teze o pluralnosti i društveno promjenjivoj uvjetovanosti kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog društvenog konteksta. Istodobno se upozorava na razloge latentnosti kulturno-identitetske logike bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, koja je zapravo najveći izazov znanstvenu mišljenju. To pokazuje kako kulturno-identitetske odrednice mogu umjesto sredstva društvene integracije bosanskohercegovačkog društva postati sredstvo/svrha nacionalnih identiteta, a oni su u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu usko povezani s religijom.

Na jednoj strani, to dovodi do konflikata koji nastaju kada se potpuno različite i često isključive kulture i religije sukobljavaju.² Na drugoj strani, proces prelaska u višu, razvijenu fazu društva pod krinkom globalizacije sociostrukturnih i kulturnih sila problem ostavlja otvorenim. Opravdano zato Manuel Castells u svojoj teoriji o „umreženu društvu“³ pokazuje kako takva situacija dovodi do preispitivanja identiteta svake osobe, nacije i vjerske zajednice zbog novih uvjeta i potreba. Ova duboka kulturno-identitetska kriza kojom se bavimo u drugom dijelu rada postavlja pitanje o prethodno shvaćenu preživljavanju kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog društvenog konteksta.

Odnos religija – nacija u doba globalizacije kao „nove paradigme“ postavlja mnogobrojna pitanja s kojima smo suočeni unutar kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog društvenog konteksta. Neka od njih propituju poništava li globalizacija klasične dualizme moderne kao što su individualno – kolektivno, partikularno – univerzalno, sveto – svjetovno; umanjuje li globalizacija ili briše stanovite osobine ili obilježja na području kulture, ekonomije i religije koja joj u danu trenutku ne odgovaraju; predstavlja li globalizacija svojevrsnu prisilu i izvjesnu nivelaciju vrijednosti kojima smo podvrgnuti prevodeći ih na jednu posebnu vrstu političkog jezika, utilitarnu i

² Usp. Peter BEYER, *Religion and Globalisation*, London, 1994.

³ Usp. Manuel CASTELLS, *Uspón umreženog društva*, Zagreb, 2000.

banaliziranu.⁴ I na kraju, je li proces globalizacije uspostava i vraćanje povijesnim, tradicionalnim i lokalnim identitetima?

Moguć odgovor na navedena pitanja nije u oblikovanju zajedničkog ideološkog konteksta. Uzimajući neke misli književnika, kritičara i teoretičara Žarka Paića, koji slijedi Manuela Castellsa, prihvaćamo da globalizacija, iako ublažava razlike između različitih načina života, pokazuje neskriveno svojevrsno ideologijsko začaravanje zbilje.⁵ Odatle proizlazi i temeljno pitanje ovoga rada: Kako afirmirati čovjekovu dimenziju otvorenosti između odnosa nacionalnog i religijskog u društvenom kontekstu bosanskohercegovačkih identitetskih odrednica u aktualnim procesima globalizacije?

Odgovor je moguć jedino izvan ideološkog i jednostranog pristupa, koji postaje suvremeno ime za moć ideologijske mobilizacije svijesti i sputavanja cjelokupne ljudske egzistencije u lažnu svijetu još lažnijih potreba. U novijoj je povijesti bosanskohercegovačkoga društvenoga konteksta tako često polazilo za rukom uspostavljanje lažnog univerzalizma kulture i pogubnog partikularizma identiteta politike. U tom smislu ovaj rad pokazuje kako se činitelji političke moći bosanskohercegovačkog društvenog konteksta uspješno probijaju ne samo u socijalnu, nego i u intimnu sferu društvenoga bića unutar novih kulturalnih borbi za identitet.

1. Kulturno-identitetska raznolikost bosanskohercegovačkog društvenog konteksta

Kulturno-identitetske odrednice čine skup (sintezu) svih materijalnih i duhovno-kulturnih tvorevina i djelatnosti, ukupnost (danih i traženih) odgovora na bitna ljudska pitanja i osnovne potrebe. One bosanskohercegovački društveni kontekst – bez obzira na određeno zajedništvo s drugima, na globalizaciju, postmodernu isprepletanje – ipak društveno, kulturno, simbolički i vremenski dijele od drugih kulturno-identitetskih odrednica i čine ga autentičnim. U sociokulturnom prostoru bosanskohercegovačkog društvenog konteksta kulturno-identitetske odrednice označavaju ono što ovaj prostor čini zasebnim, vlastitim, autohtonim, dakle i autentičnim. „Stoga se i može

⁴ Usp. Predrag MATVEJEVIĆ, „Muke s identitetima“ Nikola SKLEDAR (ur.), *Esadu Ćimiću u čast, Zbornik radova povodom 80 godina života*, Zadar, 2011., str. 221. – 223.

⁵ Usp. Žarko PAIĆ, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Zagreb, 2005., str. 11.

reći da su spomenuta sociokulturna i vremenska razgraničenja nezaobilazne sastavnice i odrednice tematiziranih identiteta.⁶

Identitetska obilježja bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, etimološki gledano, sadrže dva različita, a potencijalno i suprotna, aspekta značenja.⁷ U tom smislu ne bismo ih smjeli rabiti u singularu onako i onoliko koliko se to obično čini. Prije svega, u razumijevanju identitetskih obilježja prednost dajemo onomu što je jedinstveno kod pojedinca ili neke skupine. Drugi aspekt odnosi se na ono što ga razlikuje i čini drukčijim od drugih. „Drevna je mudrost napominjala: *idem, nec unum* (identično, ali ne jedno).“⁸ Budući da je sociologija usmjerena na razumijevanje tog smisla, ona nužno mora zahvatiti i u razumijevanje kulturno-identitetskih sadržaja jednoga društva.

To naznačuje da osim istodobna označivanja istovjetnosti i različitosti, značenje pojma identiteta označuje još jednu dualnost: identitet se može oblikovati i iznutra kao i izvana. „Unutarnje, samoodređenje identiteta vidljivo je i u slučaju pojedinaca, kao i u slučaju kolektiva.“⁹ Ova dihotomija na unutarnje i vanjsko ukazuje na daljnje uobičajeno sociološko razlikovanje „nominalnog“ identiteta – doslovno, njegovog naziva – i „virtualnog“ identiteta, odnosno iskustva i značenja koje proizlazi iz posjedovanja određenog identiteta.¹⁰

Pripadnost kulturno-identitetskom sadržaju bosanskohercegovačkoga društva omogućila je unutar ovog društva da su se tijekom povijesti oblikovali narodi s prepoznatljivim kulturnim vrijednostima i identitetskim obilježjima. Tri konfesije (katolička, pravoslavna i islamska) i na njima izrasla kultura jednako su i izazov i iskušenje. Kulturne tradicije i aktualne kulture, što dijelom izrastaju na njima, omogućavaju, nude i potiču višedimenzionalne veze zajedništva. One su presudne u uspostavljanju i zaštiti identiteta, ali i iskušenja u zatvorenim, tradicionalističkim, ukrućenim socijalno-kulturnim sredinama. U ovim sredinama mogu biti izvorštem udaljavanja, odbacivanja, sumnjičavosti.

⁶ Nikola SKLEDAR, *Sociologija kulture*, Zagreb, 2012., str. 139.

⁷ Usp. Simon GUNN, *History and Cultural Theory*, Edinburgh Gate, 2006., str. 133.

⁸ P. MATVEJEVIĆ, *n. dj.*, str. 221.

⁹ S. GUNN, *n. dj.*, str. 133.

¹⁰ Usp. Richard JENKINS, *Social Identity*, London, 1996., str. 24. – 25.

Stvarajući situaciju opasnosti konfliktnog odnosa, on postaje izvor napetosti, sumnjičenja, opreza.¹¹

Čini nam se instruktivnim razlikovali ovu dvovrsnost zajedništva kako bismo preciznije razlikovali pojmove *nacionalizam* i *nacionalni šovinizam*. Makar se u tom jezičnom obliku i ne prihvatile ove razlike, pojam *nacionalizam* presudan je u uspostavljanju i zaštiti identiteta, a *nacionalni šovinizam* izvor je napetosti.¹² Distinkcija navedenih pojmova pomaže nam na teorijskom i na iskustvenom planu kako bismo naznačili samu kulturno-identitetsku raznolikost bosansko-hercegovačkog društvenog konteksta.

Mnoštvo socioloških istraživanja u području sociologije religije pokazuje da su korijeni i bitna izvorišta postojećih napetosti i sukoba isključivo u predjelima obnove starih sjećanja,¹³ čiji su nositelji aktualne Crkve, odnosno vjerske zajednice.¹⁴ Izmiješanost velikih religijskih kultura, islama, pravoslavlja i katolicizma na geografskom području bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, dovela je do različitih sukoba. Ovaj sukob različitih religijskih kultura svoj sociopsihološki razlog nalazi u borbi za opstankom i prevlašću u društvu: jednom, dakle, kao borba za društvenom moći i dominaciju, a drugi put kao kohezivna integrirajuća snaga za biološki opstanak pred opasnošću nestanka.

Odatle politička i kulturalna borba za identitet unutar konfliktnog odnosa postaje područje modernih ideologija,¹⁵ a one postaju „predmet konstrukcije i generiranja, a ne slobode i stvaranja.“¹⁶ Moderne ideologije rabe na različite načine iskrivljena shvaćanja identiteta te se uz njihovu pomoć žele opravdati ili okoristiti. „Dijelovi nacionalne kulture pretvaraju se često u ideologiju nacije. [...] To vrijedi i za vjersku kulturu koja – umjesto da bude duhovna *kultura vjere* – postaje u raznim situacijama saveznicom ili potpornjem politike.“¹⁷

¹¹ Usp. Esad ČIMIĆ, „Bosanska raskrižja“, Erma IVOŠ (ur.), *Teorijski izazovi i dileme: prilog sociologiji hrvatskog društva*, Zadar, 1996., str. 53.

¹² Usp. Esad ČIMIĆ, „Nacija i kultura“, Jadranka ČAČIĆ KUMPES (ur.), *Kultura, etničnost, identitet*, Zagreb, 1999., str. 56. – 57.

¹³ Usp. Jakov JUKIĆ, *Lica i maske svetoga: ogledi iz društvene religiozije*, Zagreb, 1997., str. 290.

¹⁴ Usp. Esad ČIMIĆ, „Nacija i religija“, Ružica ČIČAK CHAND - Josip KUMPES (ur.), *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 1998., str. 132.

¹⁵ Usp. Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 85.

¹⁶ Žarko PAIĆ, *Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika*, Zagreb, 2006., str. 210.

¹⁷ P. MATVEJEVIĆ, *n. dj.*, str. 223.

U suvremenu društvu doista svjedočimo o povratku ideologija kao integralističkih reakcija na krizu vrijednosti koje su tradicionalno bile temelj individualne i kolektivne svijesti, s druge strane, i u pribjegavanju nekodificiranim oblicima ideološkoga mišljenja. Kultura time postaje novom ideologijom, a ideologija vezana uz nacionalne i konfesionalne sadržaje poprima kulturalne oznake, sredstvo, odnosno svrhu, za uspostavu novoga identiteta.¹⁸ Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, dakle kao kulturne konstrukcije, s jedne strane, tradicionalno su temelj individualne i kolektivne svijesti vezane uz nacionalne i konfesionalne sadržaje. S druge strane, te su kulturne konstrukcije hibridni i promjenjivi entiteti u doba hegemonije globalizma, što uvjetuje vraćanje u baštinenju osebnost.

Odatle politička i kulturalna borba za identitet unutar kulturnih konstrukcija. One u suvremenim sociologijsko-antropologijskim teorijama poznaju najmanje tri glavna značenja pojma kulture: „Prvo, kultura označava niz atributa i artefakata, simbola i praksi; drugo, ona je nazor na svijet ili način mišljenja koji je srodan s ideologijom; treće, kultura ima hegemonijsko značenje procesa artikulacije struktura odnosno načina kako društva konstruiraju svoje nazore na svijet.“¹⁹ Značenje pojma kulture time je u prvom i trećem shvaćanju kulture smješteno u sklop vrijednosti, a u drugom unutar moći ideologijske mobilizacije svijesti.

Pretpostavka da se ljudi mogu jedinstveno kategorizirati na temelju religije ili kulture unutar moći ideologijske mobilizacije svijesti velik je izvor potencijalnih sukoba²⁰, podjednako kao i nemogućnosti povratka izvornom nacionalnom identitetu. S tim u vezi, kao ilustraciju vezanu uz nacionalne i konfesionalne potencijalne sukobe, možemo u kontekstu prethodno rečenog navesti primjer jednog učenika. U udžbeniku gdje je naslikana karta svijeta i država obojenih različitim bojama prema njihovim vjerskim različitostima, dotični je učenik Bosnu i Hercegovinu, označenu zelenom bojom, koja označava islam, obojio u smeđe, boju pravoslavne konfesije. Na pitanje zašto je to

¹⁸ Usp. Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 15.

¹⁹ Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 41.

²⁰ Usp. Amartya SEN, *Identitet i nasilje: iluzija sudbine*, Zagreb, 2007., str. 15.

učinio, rekao je: „Bolje je da je tamo više kršćana, pa i pravoslavne konfesije – nego muslimana.“²¹

Navedena ilustracija doista svjedoči o povratku ideologija nacije u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu kao integralističkih reakcija na krizu vrijednosti i identiteta. Neuspjeh svjetovnoga nacionalizma omogućava religijskim zajednicama, kao čuvarima sjećanja, promicanje fundamentalizma u vidu krize vrijednosti i identiteta koji su, s jedne strane, tradicionalno bili temelj individualne i kolektivne svijesti, pa do pribjegavanja nekodificiranim oblicima ideološkog mišljenja postmodernih vrijednosti i identiteta u doba hegemonije globalizma koji su, s druge strane, hibridni i promjenjivi entiteti.

Na temelju navedenog možemo reći da je naslijeđeno povezivanje etničke i nacionalne pripadnosti s religijskim podrijetlom tijekom povijesnog razvitka počesto bilo postavljanje hijerarhije ciljeva i određenje pravca u društvenom djelovanju pripadnika različitih religijskih zajednica. To je dovodilo do suparništva i konflikata među religijama. Ispitano psihološki, ono je počesto bilo rezultat određenih perspektiva o korisnosti za održavanje i pojačavanje tvorevina ljudskoga gospodstva.²² To je dovelo do sloma naših „velikih vrijednosti i ideala“ što je *Nietzsche* prikazao kao „smrt Boga“, politiku pretvorilo u borbu za vlastitu korist, a autentičnost religija dovelo na sklisku granicu s političkim religijama, odnosno s religijskim fundamentalizmom.²³

Pritom je povezivanje etničke i nacionalne pripadnosti s religijskim podrijetlom, kao izravno proživljeno iskustvo u ponašanju *kolektivizma* (posredstvom ciljno-racionalnog djelovanja vezanoga uz određeno mjesto, vrijeme i narod), pretvoreno u pragmatične vrijednosti „sekularnog nacionalizma“. „U navedenom primjeru pripadnost učenika socijalnom i kulturnom identitetu kršćanskog svijeta koristi se kako bi se pokazala situacija u kojoj značenje socio-kulturnog identiteta služi da bi se postigla i održala moć.“²⁴ Naveden problem koji se tiče veze između značenja i moći asimetričan je te ga možemo

²¹ Vlaho KOVAČEVIĆ, „Odgoj za osobne i društvene dimenzije kršćanskih vrijednosti“, *Školski vjesnik*, Split, god. LXIII., 2014., br. 1. – 2., str. 93.

²² Usp. Friedrich NIETZSCHE, *Volja za moć*, Zagreb, 1988., str. 15.

²³ Usp. V. KOVAČEVIĆ, „Odgoj...“, str. 93. – 95.

²⁴ *Isto*, str. 94.

nazvati „relacijom dominacije“. „Ideologija je, u najširem smislu značenje u službi moći.“²⁵

Američki sociolog Manuel Castells upozorava da nove globalizirajuće mreže „osnažuju prethodne društvene obrasce“, koje su i te kako vezane uz nacionalne i konfesionalne sadržaje.²⁶ Kultura time postaje novom ideologijom, a ideologija vezana uz nacionalne i konfesionalne sadržaje poprima kulturalne oznake, sredstvo/svrhu za uspostavu novoga identiteta.²⁷ Samim time informacijsko doba, kao kulturni i društveni fenomen koji preslikava tehnološka dostignuća zapadnoga svijeta, postaje svjesno moći identiteta.

Prema Castellsu „nacionalizam nije u biti drugo nego težnja k moći na osnov uspostavljanja nesvodiva identiteta. Identitet, kao resurs moći, ne može se nadoknaditi ili zamijeniti nikakvim globalnim rješenjem.“²⁸ Kako zaključuje Manuel Castells, ponavlja se motiv kule babilonske. Samim time u opravdanu zahtjevu za očuvanjem identiteta u „politici identiteta“ Castells vidi i veliku opasnost za demokraciju koja pomiče „izvorište svoje legitimacije od reprezentiranja volje naroda i osiguranja blagostanja k osiguranju kolektivnog identiteta, poistovjećujući se sa zajedničarstvom sve do isključenja drugih vrijednosti i identiteta manjina.“²⁹

S druge strane, Manuel Castells ističe kako „uslijed tehnološke revolucije, posebno u medijima, kulturne će se borbe sve više odvijati u virtualnom prostoru.“³⁰ Brzo širenje novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija danas samo je jedan od prepoznatljivih oblika „hegemonija“ globalizma kao procesa i/ili sustava internacionalnih režima. „To je virtualna kultura s više lica, kao u vizualnim iskustvima koja su stvorila računala u cyberprostoru preoblikujući stvarnost.“³¹ „Duh informacionalizma“ je kultura „stvaralačkog razaranja“ specijalista bez duha, senzualista bez srca, gdje se mora neprestano

²⁵ John B. THOMPSON, *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*, Stanford, 1990., str. 7.

²⁶ Usp. M. CASTELLS, *Uspon...*, str. 391.

²⁷ Usp. Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 15.

²⁸ M. CASTELLS, *Uspon...*, str. 22.

²⁹ Manuel CASTELLS, *The Power of Identity*, Oxford, 1997., str. 243.

³⁰ M. CASTELLS, *Uspon...*, str. 26.

³¹ *Isto*, str. 230.

uspostavljati identitet i gdje se „otvara i zatvara pristup složenosti suvremenog svijeta time što zaposjeda područje društvenog uopće.“³²

U razumijevanju kulture kao nove ideologije, ona više nije etička obveza pojedinca ili skupine. „Ona počiva na imperijalnim pretpostavkama homogenosti i standardizacije Zapada.“³³ Isključeno je razumijevanje kulture u svojem značenju kao sklopa vrijednosti što otkriva kako globalna kultura skriva ideologijsku funkciju. Navedeno dovodi do nemogućnosti razlikovanja izvornoga smisla kulture od ideologije. Ta se konfuzija očituje u tome da se svaki oblik životnog stila doživljava kao obrana kulture. Primjerice, kada kultura kao religija postane životni stil, posrijedi je totalno ispražnjenje smisla izvorne religije.³⁴ Djelovanje pojedinca time je usmjereno prema onome partikularnome kao nečem univerzalnom koje postaje glavni ideološki označitelj. Ovo se djelovanje razlikuje od klasične varijante ideologije koja počiva na kreiranju lažne svijesti i prikrivanju stvarna stanja društvene realnosti.³⁵

Globalizacija time nije poništila klasičan dualizam partikularno – univerzalno, nego je zaoštrila napetosti koje su ih odvajale uspostavljanjem i vraćanjem povijesnim, tradicionalnim i lokalnim identitetima. „Zato je ideološkom mišljenju bliža dihotomija, dok je znanstveno-kritičkom mišljenju bliža višestruka tipologija; prijelazni tipovi (svijesti i strukture) ne čine samo most između polova (univerzalno – partikularno), nego nude moguće izlaze k promjeni stanja.“³⁶ Ovom potonjem mišljenju „ilustracije radi, spomenimo mentalitet bosanskih franjevac koji su sretno kombinirali ono što su donijeli u svojoj vjeri s onim što su asimilirali iz islamske kulture.“³⁷

2. Kulturno-identitetska kriza (post)modernih ideologija bosanskohercegovačkog društvenog konteksta

Povijesna situacija bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, obilježena ubrzanjem kulturalnih preobrazbi, pokazuje razdvajanje i određivanje

³² Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 6.

³³ *Isto*, str. 83.

³⁴ Usp. Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 45.

³⁵ Usp. Slavoj ŽIŽEK, *Sublimni objekt ideologije*, Zagreb, 2002.

³⁶ Vjeran KATUNARIĆ, *Rajjska zajednica i društveni pakao-sociološka razmatranja*, Zagreb, 2013., str. 47.

³⁷ E. ĆIMIĆ, *Bosanska raskrižja*, str. 54.

granica između osobnih identiteta i kulture. Ubrzan proces individualizacije koji prema postmodernim teorijama čini temeljni obrazac konstrukcije identiteta, nije u potpunosti poništio ljudsku težnju za pripadanjem širim društvenim skupinama.³⁸ To pokazuje i primjer navedena učenika i njegovo pristajanje uz narod i religiju što dovodi do izgradnje zidova prema drugoj religiji koja je prijetnja osobnim identitetima.³⁹ Zato nam je prijeku potreba pokazati da u slučaju dotičnog učenika nije riječ o vrijednosnom sučeljavanju, nego o rezultatu političke borbe oko povijesti i njezina prisvajanja unutar nacionalnoga identiteta. „Činjenica je to koja može utjecati na stvaranje straha od različitosti i netolerancije, na razvoj mentaliteta arogancije i fundamentalizma.“⁴⁰

Upravo zato svaki pokušaj da kulturno-identitetsku krizu bosanskohercegovačkog društva rješavamo u dijelu *nacionalne kulture* ili pak isključivo unutar *vjerske kulture*, sve dok je *dominantan* politički čimbenik, donkihotski je zahvat. Prema Žarku Paiću „biopolitika je razorila temelje povratka povijesti, kulture i identiteta.“⁴¹ Otuda u ideološko-političkom području *ideologije nacije* i *ideologije religije* nije moguće pronaći formule kako bismo bosanskohercegovačko društvo izvukli iz kulturno-identitetske krize. Povratak izvornu smislu kulture, unutar repolitizacije kulture kroz „radikalni put rekonstrukcije njezina izvornog smisla kao samodjelatnosti ljudskog duha u usavršavanju čovječnosti“⁴², nakon njezine političke dekonstrukcije kao nove ideologije više nije moguće.⁴³

Povratak ideologije ili njezino „ново рођење“ u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu događa se tako što odsad upravo kultura postaje nova ideologija. „No, kultura više nije nikakva uzvišena vrijednost, nego totalna politička moć kojom se nastoji Drugoga „preobratiti“ na vlastiti sklop vrijednosti.“⁴⁴ U naše dane teško je opovrgnuti moć medija koja je često veća od one političke vlasti i gospodarskog pritiska ako nije i njihov zbroj i okupljanje na jednome mjestu.⁴⁵ „Obrat od doba ideologija u doba kulture nipošto

³⁸ Usp. Terry EAGLETON, *Što nakon teorije?*, Zagreb, 2005.

³⁹ Usp. V. KOVAČEVIĆ, „Odgoj...“, str. 95.

⁴⁰ Tonči MATULIĆ, „Postmoderna i identitet“, Valentina Blaženka MANDARIĆ - Ružica RAZUM (ur.), *Identitet kao odgojno-obrazovna vrijednost*, Zagreb, 2011., str. 97.

⁴¹ Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 5.

⁴² Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 12.

⁴³ Usp. Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 5.

⁴⁴ *Isto*, str. 50. – 51.

⁴⁵ Željko MARDEŠIĆ, *Rascjep u svetome*, Zagreb, 2007., str. 715.

ne označava oproštaj s legitimacijskom moći i hegemonijom ideologije⁴⁶, kao ključnog određenja dominacije vladajuće klase u društvu, koja se manifestira u okviru kulturne dimenzije.

Kultura time postaje „totalni pogon mobilizacije svijesti koja djeluje kao ideologijska proizvodnja svijesti o svijetu.“⁴⁷ To vrijedi, kao što smo već istaknuli, kako za dijelove nacionalne kulture koji se pretvaraju često u ideologiju nacije tako i za vjersku kulturu koja umjesto da bude duhovna *kultura vjere* postaje u raznim situacijama saveznicom ili potpornjem politike.⁴⁸ Ideološko-političko područje bosanskohercegovačkog društva u znaku je zahtjeva i nastojanja modernih ideologija koje sve ili gotovo sve podčinjavaju sebi.

Na toj crti proizlaze ulančane antinomije: iako nije kultura, politika razgara strast i aktivira skrivene instinkte; premda nije ekonomija, politika nastoji i nerijetko uspijeva odlučivati o ekonomiji i doseg njezinih kompetencija; usprkos tomu što politika nije religija, ona ima svoje idole i svoje rituale.⁴⁹ Svećenici ove „opisane sakralizirane države bit će naravno političari, a njihove stranke neka vrst Crkve ili vjerničke zajednice.“⁵⁰

Demaskiranje ovog procesa može biti početan impuls i, štoviše, potporna točka na uzlaznoj crti oblikovanja tablice izvornih vrijednota za bosanskohercegovačko društvo. Kasna modernost ili postmoderna paradigmatički poziva da se odnos između nacionalnog i religijskog propitkuje i promišlja ponovno takoda povratak izvornom smislu kulture više nije moguć. Pritom postmoderna otkriva ponovno vrjednovanje tradicije kao živog čimbenika kolektivne imaginacije konstruirane posredstvom procesa ponovnog uspostavljanja sjećanja. Prema teoretičarki i aktivistkinji Gayatri Chakravorty Spivak, nacionalizam kao „proizvod kolektivne imaginacije konstruirane posredstvom procesa ponovnog uspostavljanja sjećanja“⁵¹ povijest pretvara u kulturno sjećanje, a to daje čvrste temelje onima koji se u njemu nalaze. Ovaj kulturni fenomen daje

⁴⁶ Ž. PAIĆ, *Politika identiteta...*, str. 5.

⁴⁷ Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 51.

⁴⁸ Usp. P. MATVEJEVIĆ, *n. dj.*, str. 223.

⁴⁹ Usp. Esad ČIMIĆ, *Dogma i sloboda: otvoreno društvo i zatvorena svijest*, Beograd, 1985., str. 37. – 38.

⁵⁰ Ž. MARDEŠIĆ, *n. dj.*, str. 703.

⁵¹ Gayatri Chakravorty SPIVAK, *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*, Zagreb, 2011., str. 40.

nove temelje i nove horizonte ljudima u budućnosti i to kao želja da se sačuva ili pojača osjećaj kulturne osobitosti.⁵²

Ova svijest *nove društvene epohe* pokazuje nam da smo na zalasku jednog određenog oblika društvene epohe i sporog i složenog prelaska u jedan novi tip društva, kulture i pojedinca – rođenih u samom okrilju i produžetku modernoga doba. Postmodernost se općenito smatra odrednicom novoga stupnja ili novih uvjeta u društvu. Prema Davidu Harveyu i marksističkoj teoriji općenito, ova nova odrednica ili uvjet u društvu nastaje u razdobljima krize, što vodi do promjena u ekonomiji koje mogu imati važne posljedice za društvo i kulturu. Harvey smatra da je postmodernost odgovor na jednu takvu krizu kapitalizma.⁵³

S druge strane, u suvremenim uvjetima globalizacije hegemonija instrumentalne racionalnosti ravna se kapitalističkom logikom koja izgrađuje novi tip društva i društvenih odnosa nastojeći ukloniti ili neutralizirati utjecaje drugih čimbenika na oblikovanje (postmoderne) kulture, identiteta, etosa i temeljnih vrijednosti u konkretnu društvo. Kultura time u doba hegemonije globalizma kroz krajnje liberalnu i krajnje tržišnu državu, gdje sloboda vuče na jednu stranu, a gospodarsko natjecanje na drugu stranu, dovodi do toga da ljudi danas ne žive ugodnije i, čini se, sretnije jer ih potresaju krize identiteta i potrebe za zajedništvom. Između slobode i smisla nisu proradila dublja suglasja. Od njihova međusobno priželjkivana prožimanja još smo uvijek jako daleko.

Bit je nove (postmoderne) kulture u tome što ona ideologijski opravdava razvitak globalnog kapitalizma kao vječnog, nepromjenjivog, prirodnog i racionalnog svjetskog sustava potreba. „Stoga potrošački mentalitet, stavljajući ljudsku ličnost u središte društvenih interesa, zaista realizira zahtjeve osobe (za slobodom i smislom), ali tek u obliku neposredna zadovoljenja njezinih potreba i obične korisnosti života, a nikada kao odgovor na čovjekova bitna zemaljska traženja.“⁵⁴ Kultura i religija time se komercijaliziraju prestajući biti vrijednosno vezivo kadro nadahnuti zajedničke odabire. Cijeli taj slučaj u jednom smislu zabrinjava, a u drugom smislu tješi. Zabrinjava, jer sugerira da

⁵² Usp. John PLAMENATZ, „Two Types of Nationalism“, Eugene KAMENKA (ur.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, London, 1973., str. 25.

⁵³ Usp. Michael HARALAMBOS - Martin HOLBORN, *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb, 2002., str. 1073.

⁵⁴ Jakov JUKIĆ, *Religija u modernom industrijskom društvu*, Split, 1973., str. 318.

postmoderna nema solidan temelj, a tješi jer ništa ne mora biti onakvo kakvo jest, stoga na najdubljoj razini ne moramo opravdati zašto su stvari takve kakve jesu.⁵⁵

U cjelokupnoj strukturi suvremenog svijeta i globalne hegemonije kapitala život više nije „stvar“ slobode raspolaganja vlastitim životom od rođenja do smrti. Život je postao biopolitička roba koja čovjeka svodi na „stvar“ racionalne konstrukcije unutar disciplinarno određenog društvenog sustava moći.⁵⁶ Biopolitika utječe na samosvijest, identitet, etos i kulturu pojedinca i skupina razorivši temelje povratka povijesti, kulture i identiteta. „Čini se da sada za slobodu moramo žrtvovati naš identitet, ali preostaje pitanje tko je sada taj koji će se tom slobodom koristiti. Mi postajemo veliki šefovi, smeteni i pripiti od neprestanih putovanja i više se ne sjećamo ni svog imena. Ljudski subjekt konačno se oslobađa posljednjeg ograničenja: samoga sebe. Ako se sve čvrsto mora raspršiti u zrak, onda ni ljudi nisu iznimka.“⁵⁷ Ova nutarnja praznina time seže do ispraznosti. To pokazuje kako postmoderna misao uvelike sumnja i u istinu i u stvarnost.

Stoga su postmoderni identiteti u doba globalizacije hibridni i promjenjivi entiteti. „Pojam životnog stila (*lifestyle*) istodobno je najbolje izabran naziv za pad u kaljužu površnosti, iluzorne hiperrealnosti postmoderne i samozavaravanja nekim mogućim oblikom alternativne strategije otpora. Kultura kao nova ideologija društva spektakla upravo je neograničen izbor pluralizma životnih stilova. Fluidnost i promjenjivost identiteta skriva bit ideologije novih politika identiteta.“⁵⁸ Međuljudski odnosi time pucaju po svim šavovima, namjerno ili nenamjerno. Uvelike su poremećeni jer su utemeljeni na prijevari, na novcu, na prestižu, na slavi, na aferama itd.

Prema Žarku Paiću, „ako tu neporecivu spoznaju vlastite mišolovke savjesti prenesemo na višu razinu kolektivne (društveno-kulturalne) svijesti rezultat je isti.“⁵⁹ „Identitet, kultura, životni stil ima karakteristike nove kulturalne ideologije.“⁶⁰ Stoga se postmoderna realizira u globalizaciji kao „duhovna“

⁵⁵ Usp. T. EAGLETON, *n. dj.*, str. 55.

⁵⁶ Usp. Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 258.

⁵⁷ T. EAGLETON, *n. dj.*, str. 158.

⁵⁸ Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 248.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ *Isto*, str. 51.

nadgradnja i ideologijski sustav ovog jedinog svijeta.⁶¹ Kulturno-identitetske odrednice, preuzimajući postmodernu kao sociokulturnu pojavu, *formu mentis*, oblik duha ili određeno društveno stajalište za vlastito djelovanje, više nemaju funkciju zaštitnika i nadzornika pojedinca nad njegovim tijelom i duhovnim aktima slobode u suvremenom svijetu.

Čovjek postmoderne dopušta da ga oblikuju mediji u smislu izvanjskoga nadzora nad slobodom pojedinca, čime postaje ideologijski surogat za *nedjelovanje na radikalnoj promjeni svijeta*. On je dosegao krajnju točku posredovanosti i apstraktnosti time što je postao mreža odnosa. Engleska riječ *network*, koju rabi vodeći sociolog informacijskog doba i globalizacije Manuel Castells, odgovara tom stanju stvari.⁶² Odatle pojava transnacionalnih identiteta nastalih nužnošću globalizacije; oni pojavu postmoderne, te promjene koje nastaju, traže u dolasku novoga informacijskoga sustava koji ljude povezuje umjetno.⁶³

Preispitivanje temeljnih promjena kulturno-identitetskih odrednica u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu može se podvesti pod zajednički nazivnik – globalizacija kao „nova paradigma“. Globalizacija je svjetsko-povijesna pozornica gdje nestaje razlog govora o subjektu/objektu povijesti. Za njih nadolazak postindustrijskoga informatičkoga društva osigurava temelj postmodernom etosu. Postindustrijsko informatičko društvo čini nas znatno fleksibilnijima i sposobnijima, ali nas čini nesposobnima za reakciju, jer preustrojava naša osjetila za brzinu i raznorodnost umjesto za dubinu, trajnost i intenzitet. „Nametanje masovnih medija, kao dominantnih nositelja pamćenja, dovodi do narušavanja jasnih granica između stvarnosti i fikcije. U stalnom medijskom kolopletu novih značenja prošlih događaja ukida se njihov smisao i smanjuje svijest o pripadnosti određenom vremenu.“⁶⁴

Time se stvara svijet slobodnolebdeće prirode subjektivnosti, stalno savitljiv svijet, naime, svijet bez nepopustljive volje. „Postindustrijsko medijsko društvo zapada uklopilo je pojedinca u matricu kolektivnog aparata države i društva.“⁶⁵ Pojedinaac gubi autentičnu slobodu u medijskom svijetu i tako se

⁶¹ Usp. *isto*, str. 52.

⁶² Usp. M. CASTELLS, *Usp.*, passim.

⁶³ Usp. JAKOV JUKIĆ, „Socijalistički feudalizam, postmoderna i karizmatička religioznost (I)“, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. XXI., 1990., br. 4., str. 700.

⁶⁴ Krunoslav NIKODEM, „Postmodernističko rastvaranje povijesti i pitanje identiteta“, Bože VULETA - Rebeka ANIĆ - Ivan LITRE MILANOVIĆ (ur.), *Kršćanstvo i pamćenje*, Split - Zagreb, 2004., str. 239.

⁶⁵ Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 23.

degradiraju njegove kritičko-spoznajne mogućnosti, a on se utapa u kolektivnoj matrici masovne kulture zabave koja iziskuje pasivnog promatrača.⁶⁶

Preuzimajući postmodernu kao određeno moralno i društveno stajalište za vlastito djelovanje, čovjek dopušta da ga oblikuju mediji. Time postaje pasivan promatrač u svakodnevnim životnim situacijama. Vrhunac njegove djelatnosti postaje mreža odnosa čiji je i on neizostavan dio ne nalazeći u tome potpuno sebe samoga. Novi senzibilitet jednog postmodernog, meta-historijskog oblika svijesti i percepcije svijeta utječe na samosvijest, identitet, etos i kulturu pojedinca i skupine. Otuda nastaju nezaustavljivi procesi globalizacije u kojima moderan čovjek nema potrebe (odnosno mogućnosti) doživjeti sebe u okviru (i okrilju) zajednice i tradicije s čvrstim uporištima i određenostima. On živi u fluidnom društvenom procesu, bez čvrstih uporišta i određenosti, prisiljen sam donositi svakodnevne odluke. Prijenos i širenje duhovnih i osobnih poruka, putem sredstava javnoga priopćavanja, nije moguć jer apstraktnost tih sredstava dokida slobodan ljudski odnos i uspostavlja umjetan govor konvencije i rutine.⁶⁷ Time su i odnosi koji nastaju u suvremenom svijetu tek odnosi konvencije i rutine.

S druge strane, ideologija totalne mobilizacije tradicionalnog morala, u navezanosti na tradiciju, želi si osigurati povratak u zavičaj. Pa ipak, „vezanost je proizvođač iluzija, pa se onaj tko želi zbilju, mora osloboditi. Čim znamo da je nešto zbiljsko, ne možemo više biti vezani za to. Vezanost nije ništa doli nepotpun osjećaj za zbilju.“⁶⁸ U suprotnom, to je povratak ideologiji totalne mobilizacije tradicionalnog morala. Uvjerenost u neki kontinuitet koji bi samomu sebi bio svrha ustvari je lažna predodžba tradicije koja zaboravlja vjernu kreativnost u procesu prenošenja tradicije.

Zato nadomjestak i „dodatak“ onomu što je bilo razoreno tijekom totalitarne vladavine komunizma u Europi (1945. – 1989.) nije, dakako, jedino moguće sagledati zamjenom jedne vladajuće ideologije drugim oblikom mobilizacije tradicionalne svijesti.⁶⁹ Svaka „duhovna obnova“, koja ima samo jedan cilj, artikulaciju ideologijske moći u državi i društvu kroz vrijednosti, koje

⁶⁶ Usp. *isto*.

⁶⁷ Usp. Jakov JUKIĆ, „Obilježja modernog društva“, *Obnovljeni život*, Zagreb, god. LI., 1996., br. 4., str. 391.

⁶⁸ Simone WEIL, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Zagreb, god. VII., 2002., br. 7., str. 184.

⁶⁹ Usp. Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 215.

nipošto nisu moralno utemeljene, ontologijsko je političke prirode. To nije pokušaj dosezanja budućnosti ukazivanjem na povijesni smisao odnosa Boga i čovjeka pod uvjetima transcendencije „ovog“ svijeta i života.⁷⁰

Fatalna predrasuda o samo jednoj pravoj civilizaciji, ovoj našoj zapadnjačkoj i racionalističkoj, dovodi nas do toga da možemo postati siromašni u moralnom držanju, dobroti i osjećaju pravde koja ne ovisi o tehničkim mogućnostima informacijske civilizacije. Navedeno se otkriva unutar samog etnocentrizma koji je uzrok rasnim sukobima, nacionalnim nesnošljivostima, religioznoj mržnji i ideološkim nemirima.⁷¹ Daniel Bell zato ističe kako je etnicitet preživio industrijski razvoj i ponovno postao temeljna društvena skupina.⁷² Pritom „kultura i javna memorija ne stvaraju sustav vrijednosti koji je u stanju generirati odgovornost i moralno znanje i staviti ga u društveni projekt.“⁷³ Stvari koje su ljudi stvorili njima su na koncu zagospodarile, a duh je postao nemoćan da taj odnos izmijeni i uravnoteži, ističe Georg Simmel.⁷⁴

Odatle je i potreba povezanosti sociologije kulture s filozofijom kulture koja propituje bit i smisao kulture. To traži otvorenost kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog društvenog konteksta, a ta otvorenost, kao još jedan *novum* (post)moderne, ne sastaje se samo u nacionalnom i religioznom identitetu. Ona obuhvaća sve forme suvremenog čovjekovog duha (umjetnost, znanost, tehnologiju, filozofiju, religiju itd.) i vodi prema *synthesisu* kao rezultatu čovjekova stvaralaštva i proizvođenja u modernoj formi *poiesisa*⁷⁵ ljudskog svijeta. „Ovaj model otkriva i oblikuje jednu novu stvarnost koja u svojim najvišim potencijama korespondira s najdubljim pitanjima čovjekove povijesne egzistencije kao njegove istine.“⁷⁶

Naime, ljudski je duh, kaže G. Simmel, instanca što proizvodi svoje tvorevine koje nastavljaju trajno opstojati, neovisno o njihovu stvaratelju i

⁷⁰ Usp. *isto*.

⁷¹ Usp. J. JUKIĆ, *Religija...*, str. 138. – 140.

⁷² Usp. Daniel BELL, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York, 1976.

⁷³ Tomislav ŠOLA, „Kulturna raznolikost u kulturnim industrijama i baštini“, <http://www.madmarx.rs>, (29. X. 2014.).

⁷⁴ Usp. Georg SIMMEL, *Kontrapunkti kulture*, Zagreb, 2001.

⁷⁵ Usp. Mladen LABUS, *Umjetnost i društvo: ontološki i socio-anthropološki temelji suvremene umjetnosti*, Zagreb, 2001., str. 34.

⁷⁶ Vlaho KOVAČEVIĆ, „Katolički ethos i umjetnost“, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. XXXI., 2011., br. 2., str. 443.

povijesno-društvenom trenutku nastanka.⁷⁷ Ovaj metafizički značaj kulture kao povijesni proizvod ne bi smio previdjeti i neke negativnosti povijesnoga duha: posvemašnju ravnodušnost spram sadržaja kulture i, s druge strane, umišljenost u univerzalno važenje nekih akcidentalnih, efemernih tvorbi, do čega dolazi onda kada se ne uspostavi sklad subjektivnih nastojanja i objektivnih postignuća.⁷⁸ Samim time kriza koja biva pripisana kulturno-identitetskim odrednicama bosanskohercegovačkog društvenog konteksta s više strana pripada njegovu identitetu. Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta samim time smještene su u kulturalno ritmičke stanke i izmještanja koja su uvijek vrijeme kušnje, krize i nesigurnosti.

Zaključak

Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta važne su za razumijevanje društvenih obrazaca. S jedne strane one su u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu i te kako vezane uz nacionalne i konfesionalne sadržaje. S druge strane, uslijed tehnološke revolucije, posebno u medijima vezane su uz „hegemoniju“ globalizma kao procesa i/ili sustava internacionalnih režima.⁷⁹ Društvena konstrukcija kulturno-identitetskih odrednica time je pružila mogućnost identifikacije kako unutar tako i izvan tradicionalne potpore identiteta koje asociiramo s modernom – poput obitelji, religije i čvrste zajednice.⁸⁰ To pokazuje kako je teško izbjeći djelovanje političkih, kulturnih i drugih čimbenika u njihovu oblikovanje.⁸¹

Ovaj rad je u duhu teoretičara makrodruštvenih fenomena Manuella Castellsa pošao od pretpostavke da su kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta omeđene dihotomijama kako unutar tako i izvan tradicionalne potpore identiteta. To omogućava kulturno-identitetskim odrednicama dotičnog društvenog konteksta uspostavljanje i vraćanje povijesnim, tradicionalnim i lokalnim identitetima. Globalizacija na taj način nije poništila klasične dualizme (individualno – kolektivno, sveto

⁷⁷ Usp. N. SKLEDAR, *n. dj.*, str. 70.

⁷⁸ Usp. G. SIMMEL, *n. dj.*, passim.

⁷⁹ Usp. M. CASTELLS, *Usp.*, passim.

⁸⁰ Usp. Steven MILES, *Social Theory in the Real World*, London, 2001.

⁸¹ Usp. *isto*, str. 192.

– svjetovno, partikularno – univerzalno), već je zaoštrila napetosti koje su ih odvajale.

Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društvenog konteksta promatrane su u socijalno-kulturnom prostoru. Kulturni činitelj time nije u potpunosti poništio ljudsku težnju za pripadanjem širim društvenim skupinama, uspostavljanjem i vraćanjem povijesnim, tradicionalnim i lokalnim kulturno-identitetskim odrednicama bez obzira na to je li riječ o klasičnoj varijanti kulture ili učincima kulture povezanim uz sam čin djelovanja pojedinaca. To ne umanjuje činjenicu kako još nisu precizno koncipirani svi „alati“ uz pomoć kojih bi se promjene kulturno-identitetskih odrednica jasno mogle interpretirati, objasniti i shvatiti u (post)modernoj.

Odatle potreba da društveni i duhovni kontinuitet kulturno-identitetskih odrednica bosanskohercegovačkog konteksta, s jedne strane, nužno ostaje s onu stranu dijalektike ideologije totalne mobilizacije nacije, koja svijet tumači u etničkom ključu u dvostrukom procesu politiziranja religije i religioznosti kao i religizacije politike i političkog. Samim time povezivanje etničke i nacionalne pripadnosti ponajprije prema konfesionalnom ključu tijekom povijesnog razvitka je tradiciju, obred, pobožnost, vjeru instrumentaliziralo retradicionalizacijom za vlastite potrebe, primjerice, puke političnosti i obrnuto. Jednako je tako, s druge strane, kulturna hegemonija i sveopći proces hegemonije globalizma u dolasku novoga informacijskoga sustava, koji povezuje ljude na umjetan način unutar transnacionalnih identiteta, zbrisala govor o subjektu/objektu povijesti. „Sve mjerodavne sociologijske studije, a posebno Castellsova teorija ‘umreženog društva’, pokazuju da je takva situacija na djelu u biti globalnog kapitalizma.“⁸²

⁸² Ž. PAIĆ, *Moć nepokornosti...*, str. 46. – 47. Vidi Manuel CASTELLS, *Uspón umreženog društva*, Zagreb, 2000., *Moć identiteta*, Zagreb, 2002., *Kraj tisućljeća*, Zagreb, 2003.